

КАРАЦУБА МИРОСЛАВА

кандидатка філологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-4836-9264>

KARATSUBA MYROSLAVA

a Ph.D. in Philology, an associate professor, a senior research fellow at Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of the NAS of Ukraine Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology. ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-4836-9264>

Бібліографічний опис:

Карацуба, М. (2022) Сучасне баладознавство на південнослов'янських наукових теренах. *Народна творчість та етнологія*, 1 (393), 72–79.

Karatsuba, M. (2022) Modern Ballad Studies on the South Slavic Scientific Terrains. *Folk Art and Ethnology*, 1 (393), 72–79.

СУЧАСНЕ БАЛАДОЗНАВСТВО НА ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАУКОВИХ ТЕРЕНАХ

Анотація / Abstract

У статті пропонується аналіз актуальної і досі проблеми функціонування ліро-епічного жанру балади в межах південнослов'янського регіону, зокрема планується відстежити специфіку побутування цього жанру в південних слов'ян і його аналізу в дослідженнях науковців-фольклористів – сербів, хорватів, болгар, боснійців, македонців, словенців.

Термінологічний аспект при розгляді специфічних ознак жанру балади – пріоритетний напрям дослідження.

Як наукова проблема народна балада й до сьогодні є об'єктом протиріч, дискусії торкаються основних питань: визначення поняття «балада», її поширення, жанрової специфіки, місця в системі фольклорних творів загалом і в ієрархії ліро-епічних творів зокрема; побутування в баладі міжнародних сюжетів, національної своєрідності балад, класифікації баладних творів, поетики балад тощо. Загалом складно визначити спільну для європейських країн хронологію побутування баладних творів; оскільки сама назва «балада» має історичний характер, навряд чи можна говорити про єдину й закономірну схему розвитку балади як фольклорної жанрової форми. Термінологічна хисткість і невизначеність тут не є випадковим явищем, позаяк із цією назвою класично пов'язували ознаки, між якими найчастіше немає чіткого зв'язку і генетичної спадковості.

Балада визначається власною жанровою специфікою, і дослідники південнослов'янських народних балад встановлюють спільні ознаки баладного жанру. Балада скерована на зображення приватного світу звичайних людей, світу людських пристрасей, відтворених у трагічному ключі. Відповідно основна увага скерована на розв'язання ключового конфлікту.

Ключові слова: народна балада, південні слов'яни, жанрова система, національні сюжетні версії, баладознавчі праці, традиції національного фольклору.

The analysis of still relevant problem of the lyric-epic genre of ballads functioning in the South Slavic region is suggested in the following investigation. In particular, it is planned to consider the specificity of this genre existence in the South Slavs and its analysis in the studies of scholars-folklorists, namely Serbs, Croats, Bulgarians, Bosnians, Macedonians, Slovenes. A priority area of the research concerns to terminological aspect when considering the specific features of the ballad genre.

The folk ballad as a scientific problem continues to be the object of contradictions at the present time. The discussions touch on the main issues: the definition of *ballad* concept, its distribution, genre specificity, place in the system of folklore heritage in general and in the hierarchy of lyric and epic works in particular; the existence of international plots in the ballad, national originality of the ballads, classification of ballad works, ballads poetics, etc.

In general it is difficult to determine a common chronology of ballad works existence for European countries; since the very name *ballad* has a historical character, it is hardly possible to speak on a single and natural scheme of development of the ballad as a folklore genre form. Terminological vagueness and uncertainty are not an accidental phenomenon here, as this denomination has been associated classically with the features that often have no clear link and genetic inheritance between them.

The ballad is defined by its own genre specificity, and the researchers of South Slavic folk ballads determine common features of the ballad genre. The ballad is aimed at the depicting the private world of ordinary people, the world of human passions, reproduced in a tragic way. And, accordingly, the main attention is paid to the solution of a key conflict.

Keywords: folk ballad, Southern Slavs, genre system, national plot versions, works in ballad studies, traditions of national folklore.

Постановка проблеми. Як наукова проблема народна балада й до сьогодні є об'єктом протиріч, дискусії торкаються основних питань, таких як визначення поняття «балада», її поширення, жанрова специфіка, місце в системі фольклорних творів загалом і в ієрархії ліро-епічних творів зокрема; побутування в баладі міжнародних сюжетів, національної своєрідності балад, класифікації баладних творів, поезики балад тощо.

Загалом зауважимо, що в сучасній фольклористиці простежується тенденція посилення інтересу до вивчення баладного жанру, його поезики й ритмомелодики, свідченням чого виступає масштабність проблемних досліджень жанру, тематична різноплановість баладознавчих праць. Багатство й різноманітність форм баладної піснетворчості стає підставою для розгляду балад відповідно до національно зумовлених художніх стилів і досліджується як закономірний результат історичного розвитку національних пісенних культур, зокрема слов'янського регіону. Два базові чинники є показовими для формування балади, зокрема загальні

закономірності еволюції баладного жанру як пам'ятки музично-поетичного мистецтва на слов'янських теренах та окремі індивідуальні національні особливості. Звертаючись до останніх, зауважимо, що в кожній із національних культур слов'янська балада виявляє неповторні ознаки, проте, попри нові й показові особливості в характері музично-стильових форм, образності, поезики, специфіки побутування та виконання, національних сюжетних версій, її тісна прив'язка до загальнослов'янської баладної традиції не викликає жодних заперечень. Зазначена характерна ознака – поєднання цих двох чинників – притаманна й функціонуванню баладного жанру на південнослов'янських територіях. Отже, закономірним є аналіз певних показових ознак крізь призму сприйняття її національною художньою традицією та водночас у розрізі загальнослов'янської проблематики.

Незаперечним є також зв'язок балади слов'янських народів із традиціями національного фольклору. Думка про вирішальну роль у баладному художньому процесі закономірностей історико-

типологічного плану підтверджується фольклорними дослідженнями Б. Путилова [4], який пов'язував виникнення балади з історичною тематикою і з національною творчістю. Промовистим із цього погляду є той факт, що національно своєрідними виявляються не лише сюжетні версії балад окремих народів, різноплановість мотивів і багатство образної системи, але й специфіка міжжанрових художніх, у тому числі поетичних, зв'язків балад у кожній нації зокрема.

Багато дослідників, зокрема Ф. Колесса і К. Квітка, аналізували не лише проблему близькості, а подекуди й спільності баладних сюжетів, але й пісенних форм, ритмомелодики і власне мелодійного тексту балад слов'янства [1]. На особливу увагу заслуговує також питання присутності баладних сюжетів в інших жанрових системах, до якого зверталася С. Грица, яка пояснювала побутування тих чи інших баладних сюжетів відповідно до їхнього трактування в конкретному середовищі і до їхньої функціональної належності. Відповідно до цієї концепції балада в дослідниці трактується як «поліфункціональний жанр» [2, с. 102]. Ми також пристаємо на таку позицію.

Чимало вітчизняних науковців усебічно аналізували жанр української народної балади (Ф. Колесса, Я. Гарасим, О. Дей, І. Денисюк, М. Дмитренко, Р. Кирчів, О. Ганич, М. Гримич, М. Дах, В. Козловський, Л. Семенюк, І. Сирко та ін.), національну баладу розглядали переважно у фокусі її зв'язків із фольклором інших слов'янських народів.

Дослідження в жанрі балади на слов'янських теренах здійснювалися такими дослідниками радянського періоду, як В. Жирмунський, В. Пропп, М. Кравцов, Б. Путилов, Е. Померанцева. Серед зарубіжних дослідників, у тому числі й сучасних, відзначаємо таких, як Л. Вардяш, О. Сіроватка, С. Бурласова, С. Бояджиєва, Д. Неделькович, Г. Врбіє,

Н. Мілошевич-Джорджевич, С. Делич, Х. Крневич, Т. Перич-Полоньо та ін.

В Україні неперевершеним дослідником цього жанру залишається О. Дей, у Польщі найбільш знані праці із цієї тематики належать Я. Ягелло та Ч. Згожельському, у Болгарії балади досліджували Н. Кауфман, С. Бояджиєва, К. Михайлова, С. Петкова, у Північній Македонії баладознавчі праці підготували Н. Робовський, Б. Ристовський, Т. Вражиновський, Б. Петровський, М. Китевський, К. Симитчий, Т. Бицевський, К. Пенушлиський, Ф. Попова, у Сербії – Н. Мілошевич-Джорджевич, Д. Айдачич, З. Каранович, у Хорватії – С. Делич, Т. Перич-Полоньо, у Словенії – М. Голєж-Каучич, у Росії найвідоміші праці належать перу Б. Путилова й А. Кулагіної.

У центрі уваги вчених перебували різні аспекти вивчення народнопоетичної спадщини південних слов'ян, зокрема й балади: необхідність збирання пісень «юнацьких» і ліричних, а також балад; загальна характеристика народної балади південних слов'ян; доречність порівняльного аналізу народної балади різних місцевостей і країн регіону, а також зіставного аналізу її з баладами і народними піснями східнослов'янськими чи західнослов'янськими; питання виникнення циклів у народній поезії південних слов'ян, зокрема циклів балад, проблеми ритмомелодики поетичного вірша.

Однією з основних особливостей народної балади є її оригінальна троїстість – обов'язкова наявність епічного, ліричного і драматичного елементів. Теоретичні дискусії, які точаться щодо співіснування в межах балади елементів епосу, лірики і драми, не вщухають і тепер. Показовою ознакою, яку підтверджують усі дослідники, є нерівномірне використання таких елементів, звідси й необхідність визначення жанрової бази

балади. Загальновідоме сприйняття балади як ліро-епічного твору викликає чимало дискусій, переважно з огляду на ліричний компонент; інколи доходить до повного його заперечення. Значне місце відведено також виявленню естетичної функції ліричної складової. Крім того, у болгарській фольклористиці, зокрема, і досі ґрунтовно не опрацьоване питання щодо «взаємин» між баладним жанром і ліричною піснею. А в українському фольклорі у свою чергу простежується одне дуже важливе й показове явище – «ліризація» балад, яка свідчить про тісну єдність баладних мотивів і поетичної образності. Подібне можна зауважити стосовно балади й деяких епічних пісенних груп. Тут відслідковуються різні підходи до класифікації і розгляду жанру балади у світовій фольклористиці – не як національної, а як загальної тенденції. Натомість наявність епічного, ліричного і драматичного начала поступово підтверджується; відтак завданням є пошук прийнятної дефініції народної балади. Так, саме виходячи зі співіснування в баладі епіки і лірики, взаємин між їхніми компонентами, сформовано бачення цієї проблеми Б. Путиловим, який заснував свої спостереження на тезі існування двох типів слов'янської історичної балади: один – це той, при якому наявна завершена оповідна лінія і в якому долі людей простежено на певній часовій відстані від зображеного основного конфлікту, у певній часовій ретроспективі, а драматичні перипетії доживають свого фактичного логічного завершення, а другий – це той, у якого оповідна структура може бути істотно слабшою, навіть зведеною до простих, елементарних форм, наявних на вихідних позиціях [4, с. 30–31].

Балада в різних південнослов'янських народів. Одним із найбільш показових напрацювань сербських фахівців-баладознавців є підготовка універсальної класифікації народних балад. В основі

найвідоміших класифікацій на південнослов'янських теренах лежить тематичний принцип. Саме відповідно до його постулатів класифікувати балади видається доцільним у світлі позиції відомої сербської дослідниці Н. Мілошевич-Джорджевич [3, с. 5]: *Міфологічні балади*, тематично пов'язані з давніми віруваннями, демонологічними традиціями – територія культових і магічних уявлень. Серед найуживаніших мотивів – замурована людська жертва, необхідна при побудові культових споруд; шлюб із надлюдськими істотами; *легендарні балади*, що характеризуються протиставленням міфологічному погляду на світоустрій. У тематичному ключі наголос робиться на необхідності людського покаяння, що є запорукою прощення за лихі вчинки, важливе місце тут відводиться моралізаторській складовій; *історичні балади*, у фокусі уваги яких перебуває людська доля, обставини життя особи, зумовлені історичними й суспільними чинниками; *родинні і любовні балади*, у яких відтворюються перипетії родинного життя героїв, романтично-любовні взаємини між ними.

Проте зауважимо, що при спробі класифікації баладних текстів ми стикаємося з необхідністю віддати перевагу якійсь змістовій чи композиційній складовій, оскільки подекуди важко віднести окремий баладний текст до конкретної групи; найчастіше він вбирає в себе різнопланові ознаки.

Звертаючись до надбань болгарського баладознавства в контексті дослідження жанру слов'янської балади, варто зауважити, що ґрунтовні баладознавчі студії в Болгарії і в слов'янському світі загалом пов'язані з появою праць таких дослідників, як І. Шишманов, Д. Матов і М. Арнаутов. У своїх працях вони аналізують насамперед окремі баладні мотиви, але подекуди намагаються вирішувати й загальнотеоретичні питання.

І. Шишманов, скажімо, звертається до одного з найпоширеніших баладних мотивів балканських народів у «Піснях про мертвого брата» («*Песните за мъртвия брата*»). Жанр твору він визначає як баладу; із цього твору розпочинається його дослідження на ниві болгарської народної балади. Але слід зазначити, що жанрова специфіка балад як теоретичне питання ще не становить об'єкта його наукових зацікавлень. І. Шишманов і його учні (Д. Матов і М. Арнаудов) здійснили спроби залучити до болгарської науки принципи європейської фольклористики XIX ст., зокрема міфологічної і міграційної школи. І. Шишманов зосереджує увагу на різних специфічних ознаках твору, таких як питання поширення мотиву, його походження і першоджерело, варіативність, національна специфіка, репрезентація в художній літературі. Можна без перебільшення стверджувати, що І. Шишманов підготував фундаментальну працю в галузі порівняльної фольклористики, зокрема щодо визначення місця болгарської народної балади серед балад балканських народів. Д. Матов розглядав два відомі баладні мотиви у творах «Пісня про сонячне весілля» («*Песента за слънчова женитба*»), «Невірна дружина Груя» («*Невярна Груйовица*»), залучаючи порівняльний метод як провідний. Окрім того, він сформулював важливе наукове питання щодо місця баладного жанру серед інших народнопісенних жанрів. М. Арнаудов основну увагу приділяв мотивам, не залишаючи, проте, поза увагою і теоретичні питання, зокрема ті, де йдеться про жанрову належність балад.

Визначною подією в болгарській фольклористиці стала поява збірки «Тіні з невидимого. Книга болгарських балад» («*Сенки из невиделица. Книга на българската народна балада*») (Софія, 1936), підготовлена Хр. Вакарельским і Б. Ангеловим [5].

Зауважимо, що й досі складним та нерозв'язаним є питання жанрової належності болгарської народної балади. Складність ця зумовлена багатьма важливими чинниками. Насамперед балада має широке розповсюдження, входить до різноманітних жанрових груп. Крім того, поняття жанру балади визначається як комплексне й дещо синтетичне. Окремі науковці схилиються до того, аби прийняти тезу, що не існує окремого баладного жанру, а лише своєрідне «баладне начало». Естетичний компонент, такий важливий для балад, збагачує у свою чергу численні пісенні народнопоетичні групи. Беручи цей факт до уваги, значна кількість науковців підкреслює наявність зв'язку між баладою і обрядовою поезією.

Важливе місце серед баладознавчих праць на південнослов'янських теренах відводиться дослідженням хорватських науковців. Характеризуючи баладу як перехідний фольклорний жанр і аналізуючи наявність у ньому ознак, близьких до епічних та ліричних пісень, хорватські науковці висловлюють припущення стосовно функціонування балади до / чи після епічної пісні, а стосовно ліричних пісень зазначають, що окремі фрагменти балад мають завершений характер і функціонують як окрема лірична пісня. Подібна думка підтверджується численними прикладами з рукописних і друкованих збірок О. Делорко, таких, зокрема, як «Хорватські народні балади і романси» («*Hrvatske narodne balade i romance*») (1951), «Золоті яблука» («*Zlatna jabuka*») (1956), а також із текстів «Teško ranjeni brat» (Delorko 11, br. 99, str. 131), «Sama sebi ruke odrezala» (Delorko II, br. 57, str. 79), «Teško je u tamnici» (Delorko II, br. 31), «Saračeva Mara» (Delorko I, br. 16, str. 31) та ін.

Важливим внеском до слов'янських баладознавчих праць є науковий доробок хорватської дослідниці С. Делич. Особливо хотілося в цьому ключі відзначити

монографію «Компаративні студії: про жанр балади в сучасній хорватській та іспанській усній традиції» («*Komparativna studija o žanru balade u modernoj hrvatskoj i španjolskoj usmenoj tradiciji*») [6]. Об'єктом уваги дослідниці вибрала, зокрема, такі характерні ознаки балади, як людська універсальність, компаративні студії традиційної балади, можлива «читацька відповідь» на сюжет традиційної балади про Прокну і Філомелу, специфіка традиційної європейської балади про св. Катарину з Олександрії в окремих народів, сюжет про шляхетну пастушку в різних культурних традиціях; як додаток, запропоновано відомості про хорватську традиційну баладу про св. Ніколу.

Інтерес до народної балади в межах македонської фольклористичної науки залишається незмінним. Увагу науковців привертають її тематично-ідейні особливості, етична складова, естетичні цінності, образна система, стильові особливості, поетика тощо. Попри масштабні студії дослідників К. Пенушлиського [7] і Ф. Попової [8], зафіксовано цілу низку праць, присвячених окремим баладним мотивам, які представлені у блоці баладних текстів. Метривітчизняної фольклористики, серед них – Н. Робовський, Б. Ристовський, Т. Вражиновський, Б. Петровський, М. Китевський, К. Симитчій, Т. Бицевський у своїх працях продемонстрували нові підходи до аналізу баладних текстів. На окрему увагу заслуговує праця Ц. Органджієвої «Македонські історичні балади про смерть героя у долинах і горах (зі зверненням до схожих поетичних прийомів і в інших південнослов'янських народів)» («*Македонските историски балади за смртта на јунак во планина и гора (со оглед на сличните поетски остварувања и кај другите јужнословенски народи)*»). Масштабний аналіз цілих циклів баладних творів як на західних, так і на південних територіях Північної Македонії демонструє їхню тісну тематичну прив'язку

до подій історичного минулого македонців, зокрема до доби їхнього перебування під турецьким ярмом, до подій кількасолітнього протистояння місцевого населення з турками, багаторічного прагнення до свободи і звільнення від рабства. Безперечно, таке тривале перебування під окупацією, насильство, грабування і вбивства, що їх зазнало місцеве населення, глибоко вплинуло на його свідомість, надовго закарбувалося в його пам'яті й залишило відчутний слід у народній творчості, де оспівувалися події цієї доби, а трагічний антураж балади в цьому ключі задовольняє потреби виконавців у повному обсязі. Цікаво, проте, що в цих регіонах ми не натрапимо на виконання балад як хороводних пісень, на відміну від малешевських балад із подібною тематикою. Тут набагато більшого поширення набувають інші жанрові різновиди – гайдуцькі та революційні пісні. Дослідник К. Панушлиський взагалі вважає наявність балад у македонській гайдуцькій і революційній поезії однією з її показових і специфічних ознак. Справді, нерівноправна боротьба нечисленного македонського народу за звільнення, боротьба, у якій склали голову численні гайдуцькі повстанські загони, дала змогу в баладному форматі оспівувати героїзм македонців.

У руслі нашої дослідницької уваги неможливо не згадати збирацької і видавничої діяльності в напрямку поширення боснійської народної балади, перші згадки про яку у фольклористичі припадають на другу половину XVIII ст. Цю подію, зокрема, пов'язують із коментарями, запропонованими А. Фортісом до народної балади «Хасанагиниця», для розуміння її специфічних ознак італійською читацькою аудиторією. У розділі, присвяченому саме характерним ознакам народної балади «Хасанагиниця», зазначимо, що чимало наукових праць, які тематично виходили далеко за межі Боснії, розглядали цей твір з різних дослідницьких позицій. Проте це лише одна з балад. У боснійській

науковій думці існує чимало масштабних розвідок, присвячених жанровим і стильовим особливостям народної балади Боснії і Герцеговини. Серед них варто згадати таких авторів, як Х. Крневич, В. Морпург, Д. Бутурович та ін. Зауважмо, що, крім «Хасанагиниці», часто об'єктом дослідницької уваги були інші зразки, наприклад, балада «Про Мориців» («*O Moricima*»). Чимало важливих питань було пов'язано з термінологією як щодо самої назви балад, так і щодо різних реалій на рівні її змісту. Так, мало не до кінця минулого століття в боснійському літературознавстві та фольклористиці побутував термін «мусульманський» стосовно різних жанрів, зокрема й балади. Проте тут слід зробити одне застереження: від багатьох близьких народів (які теж перебувають у центрі нашої дослідницької уваги) ці народнопоетичні тексти відрізняються своєю показовою релігійною складовою, а від інших близьких мусульманських народів (зокріма албанців і турків) збереженням національних мовних ознак. Боснійська народна балада органічно поєднує в собі східні впливи з елементами співу, показовими для давніх місцевих боснійських традицій. Розмір поетичного вірша найчастіше десетерац (десятий розмір вірша), за жанровими вимірами представлені епічні (які превалюють) й ліричні поетичні твори.

Органічним і довготривалим є інтерес до народної балади в словенців. Зазначимо насамперед, що в сьогоdnішньому баладознавстві, і народне баладознавство у словенців у цьому випадку не є винятком, відчутне намагання переоцінити, по-новому подивитися на усталені вітчизняні й зарубіжні методологічні підходи до аналізу зразків жанру балади, історії їх виникнення та побутування, основних характеристик, наявності загальних, жанротворчих рис і окремої індивідуальної, національної складової, яка й забезпечує її неповторну художню, емоційну та естетичну цінність.

Народна балада в словенців розглядається як один із найскладніших і «таємничих «жанрів», а до того ж як одна з найбагатших зі збережених на сьогодні культурних народних пам'яток, один із найбільш комплексних жанрів у царині фольклористичних і літературознавчих студій не лише в Словенії, а й у цілому в європейському просторі. Словенська баладна традиція досліджується не лише з точки зору поетики народних пісень, а й інтертекстуально.

Як бачимо, інтерес до народної балади у фольклористиці на південнослов'янських теренах залишається незмінним, термінологічний аспект дослідження в баладознавчих працях науковців регіону посідає важливе місце.

Джерела та література

1. Гайдай М. М. Методологічні принципи вивчення слов'янської народної балади в сучасній фольклористиці. *Слов'янське літературознавство і фольклористика: науковий збірник*. Київ, 1991. Вип. 19. С. 29–33.
2. Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.
3. Милошевић-Ђорђевић Н. Српске народне епске песме и баладе. Београд, 2001. 265 с.
4. Путилов Б. Н. Славянская историческая баллада. Москва ; Ленинград, 1965. 176 с.
5. Сенки из невиделица. Книга на българската народна балада / съставители : Божан Ангелов, Христо Вакарелски. Второ издание. Варна : LiterNet, 2005. 700 с.
6. Delić S. *Silva Hispanica. Komparativna stidija o žanru balade u modernoj hrvatskoj i španjolskoj usmenoj tradiciji*. Zagreb, 2011. 325 p.

7. Penušliski K. Makedonski narodni baladi, Makedonska knjiga, Skopje, 1983. 376 s.
8. Попова Ф. Македонската народна балада. Скопје, 1990. 184 с.

References

1. HAIDAI, Mykhailo. Methodological Principles of the Slavic Folk Ballad Studying in Modern Folkloristics. *Slavic Literary Criticism and Folkloristics: Scientific Collection*. Kyiv, 1991, iss 19, pp. 29–33 [in Ukrainian].
2. HRYTSA, Sofiya. *Melody of Ukrainian Folk Epics*. Kyiv, 1979, 247 pp. [in Ukrainian].
3. MILOSHEVICH-DZHORDZHEVICH, Nada. *Serbian Folk Epic Songs and Ballads*. Belgrade, 2001, 265 pp. [in Serbian].
4. PUTILOV, Boris. *Slavic Historical Ballad*. Moscow; Leningrad, 1965, 176 pp. [in Russian].
5. ANGELOV, Bozhan and Khristo VAKARELSKI, compilers. *Shadows of the Unseen. Book of the Bulgarian Folk Ballad*. (2nd ed.) Varna: PI “LiterNet”, 2005, 700 pp. [in Bulgarian].
6. DELIĆ, Simona. *Silva Hispanica. A Comparative Study of the Ballad Genre in the Modern Croatian and Spanish Oral Traditions*. Zagreb, 2011, 325 pp. [in Croatian].
7. PENUŠLISKI, Kiril. *Macedonian Folk Ballads, Macedonian Book*. Skopje, 1983, 376 pp. [in Macedonian].
8. POPOVA, Fanija. *Macedonian Folk Ballads*. Skopje: Our Book, 1990, 200 pp. [in Macedonian].